

DORIVOR O'SIMLIKLAR. ZANJABIL VA UNING FOYDALI XUSUSIYATLARI

Fayzullayev Jahongir Shavkat o'g'li¹
Zuxridin Urmonovich Mamatqulov²

¹Toshkent farmatsevtika instituti Sanoat farmatsiyasi fakulteti
Sanoat farmatsiyasi yo'nalishi 3-kurs talabasi

²Toshkent farmatsevtika instituti Sanoat farmatsiyasi fakulteti
dekani, dotsent, farmatsevtika fanlari bo'yicha falsafa
doktori Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6513269>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-aprel 2022

Ma'qullandi: 25-aprel 2022

Chop etildi: 30-aprel 2022

KALIT SO'ZLAR

ildiz, zanjabil, eliksir, efir moyi, ildiz qo'shimchasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada siz dorivor o'simliklar haqida qisqacha ma'lumot va ularning naqadar foydali xususiyatlari shuningdek, zanjabilning xalq tabobatida qo'llanilishi va undan qanday foydalanish kerakligi haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

Dorivor o'simliklar — odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o'simliklar — giyohlar. Yer yuzida dorivor o'simliklarning 10—12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o'simlik turining kimyoviy, farmakologik va is xossalari tekshirilgan. O'zbekistonda dorivor o'simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o'simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo'llaniladigan dori-darmonlarning qariyb 40—47% o'simlik xom ashyolaridan olinadi. O'simliklar murakkab tuzilishiga ega bo'lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo'lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o'simliklarning qurilgan o'ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po'stlog'i, bargi, guli, g'unchasi, mevasi

(ur'ugi), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va boshqalardan doridarmon tarzida foydalaniladi.

Dorivor o'simliklarni 2 xil tasniflash qabul qilingan: 1) ta'sir qiluvchi moddalarning tarkibiga qarab — alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli va boshqalar, 2) farmakologik ko'rsatkichlariga qarab — tinchlantiruvchi, og'riqqoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga ta'sir qiluvchi, marka-ziy nerv sistemasini qo'zg'atuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqalar. Dorivor o'simliklarning ta'sir etuvchi moddalari alkaloidlar, turli glikozidlar (antraglikozidlar, yurakka ta'sir etuvchi glikozidlar, saponinlar va boshqalar), flavonoidlar, kumarinlar, oshlovchi va shilliq moddalar, efir moylari, vitaminlar, bo'yoq moddalar, fermentlar, fitonsidlar, kraxmal, oqsillar, polisaharidlar, azotli moddalar, moy hamda moy kislotalari va boshqa birikmalar bo'lishi mumkin.

Dorivor o'simliklarning organizmga ta'siri uning tarkibidagi kimyoviy birikmalarning

miqdoriga bog'liq. Bu birikmalar o'simlikning qismlarida turli miqdorda to'planadi. Dorining ta'sirchanlik quvvati hamda sifati yuqori bo'lish davri ularning gullash hamda urug'lash davrining boshlanishi vaqtiga to'g'ri keladi. Dorivor moddalar ba'zi o'simliklarning kurtagi, bargi yoki poyasida, ba'zi o'simliklarning guli yoki mevasida, ba'zilarida ildizi yoki po'stlog'ida to'planadi. Shuning uchun o'simliklarning asosan biologik aktiv moddalari ko'p bo'lgan qismi yig'ib olinadi. O'simliklarning ildizi, ildizpoyasi, piyozi va tunganagi, odatda, o'simlik uyquga kirgan davrda — kech kuzda yoki o'simlik uyg'onmasdan oldin — erta bahorda tayyorlanadi. O'simlikning meva va urug'lari pishib yetilganda yig'iladi, chunki ular bu paytda dori moddalariga boy bo'ladi. Yangi ykg'ib olingan dorivor o'simlik mahsuloti tarkibida (yer ustki a'zolarida 85% gacha, ildizida 45% gacha) nam bo'ladi. Bu nam yo'qotilmasa (quritish yo'li bilan), o'simlik chirib, dori moddalari parchalanib, yaroqsiz bo'lib qoladi.

Odamlar qadim zamonlardan tabiat ne'matlaridan foydalana boshlaganidan buyen dorivor o'tlardan kasalliklarni davolashda foydalanib kelganlar. Bundan 3—4 ming yil ilgari Hindiston, Xitoy, Qad. Misr mamlakatlarida shifobaxsh o'simliklar haqida ma'lumotlar beruvchi asarlar yozilgan. Sharqda, xususan O'rta Osiyo xalq tabobatida dorivor o'simliklardan foydalanib davolash o'zining qad. an'analariga ega. Shifobaxsh o'simliklardan tibbiy maqsadlarda foydalanish borasida Abu Ali Ibn Sinoning „Al-qonun“ asarida 476 ga yaqin o'simlikning shifobaxsh xususiyatlari va ularni ishlatish usullari to'g'risida ma'lumotlar keltiriladi. Hoz. vaqtda dorivor o'simliklarning turi ko'payib, xalq tabobati shifobaxsh

o'simliklar bilan boyigan. Dorivor o'simliklardan ko'proq, anor, achchiqmiya, bodom, do'g'buy, dorivor gulxayri, yong'oq, jag'-jag', zubtutum, isiriq, itburun, omonqora, pista daraxti, sachratqi, choyo't, shildirbosh, shirinmiya, shuvoq, yantoq, yalpiz, kiyiko't, tog'rayhon, qizilcha, qoqio't va boshqalari tarqalgan. Achchiqmiyadan paxikarpin, oqquraydan pesni davolashda qo'llaniladigan psoralen, isiriqdan garmin, itsigekdan anabazin, omonqoradan galantamin, shildirboshdan sferofizin va b. alkaloidlar olinadi. Anor pustidan gijja haydovchi pelterin tanat va ekstrakt tayyorlanadi. Dorivor gulxayri preparatlari balg'am ko'chiruvchi va yumshatuvchi, jag'-jag' va lagoxilusdan tayyorlangan dorilari qon ketishini to'xtatuvchi, pista bujg'uni va choyo'tdan tayyorlangan dorilar me'daichak kasalliklarini davolashda ishlatiladi. S.Q. Islombekov nomidagi Toshkent farmatsevtika zdida O'zbekistonda o'sadigan va ekiladigan dorivor o'simliklardan turlituman dorilar tayyorlanadi. Dorivor o'simliklarni topish va ulardan alkaloidlar olishda O'zbekistan FA O'simlik moddalari kimyosi institutining xizmati katta. Intda 4000 dan ortiq o'simlikning turli organlari alkaloid olish maqsadida o'rganilib, ulardan 1000 ga yaqin tabiiy birikmalar ajratib olingan. Shu asosda sitizin, galantamin kabi 20 dan ortiq qimmatli preparat yaratilgan va tibbiyotga joriy qilingan. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Botanika instituti va Botanika bog'ining efir moyli, dorivor va bo'yoqli o'simliklar lab. ilmiy xodimlari mutaxassislar bilan hamkorlikda O'rta Osiyo hududida ko'p tarqalgan yuqumli kasalliklardan eng xavfli sariq (gepatit)ni davolashda ekologik jihatidan toza, samaradorligi yuqori bo'lgan dorivor o'simliklar xom ashyolaridan tayyorlangan

„Safro haydovchi Hojimatov yig‘masi“ni yaratdilar va bu yig‘ma ilmiy tibbiyotda qo‘llashga va ishlab chiqarishga ruxsat etildi. Shuningdek, SamDU Botanika kafedrasida, Toshkent davlat farmatsevtika intida dorivor o‘simliklarni ekib yetishtirish texnologiyasi o‘rganilmoqda. Toshkent, Namangan, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida va Xorazm Ma‘mun akademiyasida dorivor o‘simliklar yetishtiradigan maxsus xo‘jaliklar bor. Yovvoyi dorivor o‘simliklar xom ashyolari asosan „O‘zfarm sanoat“ respublika davlat-aksiyadorlik konserni, matlubot shirkatlari va O‘zbekistan Qishloq va suv xo‘jalik vazirligining „Shifobaxsh“ ishlab chiqarish birlashmasi xo‘jaliklari tomonidan tayyorlanadi.

Zanjabil doimiy yashil ko‘p yillik o‘simlik hisoblanadi. Zanjabilning ko‘p navlari bor. Biroq, ulardan faqat bir nechta yetishtiriladi. Ular ta‘mi, hidi va hajmining keskinligi bilan farqlanadi. Zanjabil bir qator foydali xususiyatlarga ega dorivor o‘simlikdir. U quritilgan va tuzlangan holda iste‘mol qilinadi.

Zavodlarda balandligi bir yarim metrgacha yetishtirilish mumkin. Barglari tor, uchli va uzun (20 sm gacha). Tabiatda zanjabil sariq, qizil yoki binafsha rangda gullaydi. Uning juda ajoyib guli bor. Lekin u o‘simlikning asosiy foydali qismi emas. Zanjabil ildizpoyasi bilan mashhur. Uning ildiz poyasi juda kata dorivor xususiyatga ega. U dorivor va xushbo‘y achchiq o‘simlik sifatida qadrlanadi. Zanjabil ildizi ko‘pincha ko‘plab dorivor choylarda mavjud bo‘lib, shu jumladan vazn yo‘qotish uchun keng qo‘llaniladi. Va, albatta, zanjabil ildizi- turli xil taomlar, ichimliklar va shirinliklar tayyorlash uchun mos bo‘lgan ajoyib ziravordir. Undan turli xil damlamalar, pivo, likyorlar, ichimliklar tayyorlanadi. U

pishirilgan mahsulotlar va go‘shqli taomlarga qo‘shiladi. Va, albatta, u ko‘plab kasalliklarga qarshi kurashish uchun dori vazifasida ishlatiladi.

O‘rtacha o‘simlik 1-1,5 metr balandlikka etadi. Barglari tor lanceolat, poyasi kuchli, gullari ko‘zga tashlanmaydigan, mayda, orkide o‘xshashdan tortib, katta mash‘alalargacha. turli ranglar.

Ziravorlar yovvoyi tabiat o‘nlab yillar davomida o‘sishi mumkin, uning ildizpoyasi yer ostida chuqur o‘sadi va har yili asosiy va birinchi instansiyaning bevosita yaqinida yangi kurtaklar nish beradi.

Zanjabilning afzalliklari.

Zanjabil kuchli terapevtik va profilaktika ta‘siri tufayli turli xil kasalliklarni davolashda ishlatiladi.

Nafas olish muammolarini davolash

Antigistamin xususiyatlari tufayli *zanjabil* allergiyani davolash uchun samarali hisoblanadi. Bu nafas yo‘llarining siqilishini oldini oladi va shilliq sekretsiasini rag‘batlantirishga yordam beradi.

Asrlar davomida u shamollash va grippga qarshi tabiiy vosita sifatida ishlatilgan. Bir choy qoshiq *zanjabil sharbati* va asal oddiy shamollash bilan bog‘liq doimiy yo‘tal va tomoq og‘rig‘ini engillashtirish uchun samarali hisoblanadi.

Zanjabil choyi tomoq va burun tikanikliğini bartaraf etishga yordam beradi. Zanjabilning toza suvi va qirmizi aralashmasi astmani davolashda yordam beradi.

Zanjabil u oshqozon grippi yoki ovqat zaharlanishini davolashda ham foydalidir. Bu eng ko‘p qo‘llaniladigan narsalardan biridir.

Yallig‘lanishga qarshi xususiyatlarga ega. *Zanjabil* -bu surunkali yallig‘lanishni davolash uchun juda foydali. Bu

yallig'lanish bilan bog'liq og'riqni sezilarli darajada yengillashtiradi va hatto shish va ertalabki qattqlikni kamaytiradi. Bu yallig'lanishni keltirib chiqaradigan siklooksigenaza va beshta lipoksigenaza fermentlarini muvaffaqiyatli bostiradi. Michigan universiteti tibbiyot maktabi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, *zanjabil ildizi qo'shimchasi* yo'g'on ichakning yallig'lanishidan aziyat chekadigan odamlarga qo'llanganda, bu holatni yengillashtirishda juda samarali ekanligini aniqladi.

Og'riqni yengillashtiradi. Zanjabil yallig'lanishga qarshi xususiyatlari tizza osteoartriti, revmatik artriti va umumiy mushak kasalliklari bilan og'riqni kamaytiradi.

Zanjabil ildizi shuningdek, og'riqni yengillashtiradi va ayniqsa artriti yallig'lanishi kamaytirish uchun og'riq qoldiruvchi vositalarni qabul qilishga majbur bo'lganlar uchun foydalidir.

Glyukoza miqdorini boshqaradi. Avstraliyalik tadqiqotchi olimlar *zanjabil*

tanadagi qon glyukoza miqdorini kamaytirishi mumkin, deb taxmin qilishdi. Glyukoza miqdori vazn ortishi yoki vazn yo'qotishiga bevosita ta'sir qilganligi sababli, *zanjabilning ildiz qo'shimchalari* har qanday shaklni muntazam ravishda qabul qilish qon shakarining sezilarli o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

Shakarining past darajasiga ko'proq moyil bo'lgan odamlar, bunday muammolarni oldini olish uchun doimo muntazam ravishda. *zanjabilning ildiz qo'shimchalarisiz* olishingiz

mumkin. *Zanjabil* Diyabetik nefropatiya (buyrak shikastlanishi) chastotasini kamaytirishda samarali ekanligi aniqlandi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda *zanjabilning* xalq tabobatidagi o'rnini beqiyos. Uning har kunlik ovqat ratsionimizdagi iste'moli immun tizimimizning mustahkamlanishiga va kasalliklarga qarshi kurashuvchiligimizning oshishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Хайдаров, К.Хожиматов, „O'zbekiston o'simliklari“ (Тошкент 1992)
2. А.Хамидов „O'simliklar geografiyasi va botanikasi (Тошкент 1984.
3. Хожиматов Қ. Оллоёров М. „O'zbekiston shifobaxsh o'simliklari va ularni muhofaza etish“ (Тошкент 1988).
4. Турсунов.Х.Т, РахмоновТ.У. „Ekolgiya “ (Тошкент 2006.-yil).
5. Х.К. Хайдаров. “Botanika fanidan o'quv dala amaliyoti uchun,(Тошкент 2015)
6. А.Солиев. „Узбекистон географияси“ (Тошкент 2014)
7. А.Х.Хамидов [va boshqalar](#), „O'zbekiston o'simliklarini aniqlagichi“ (Тошкент 1987)
8. Akbarov, N. (2021). Miraculous Biology. *International Journal of Academic Health and Medical Research*, 5(2), 96-97.
9. Sharofovna, K. I., & Ugli, A. N. A. (2021). Homocysteine: Effect on biochemical processes in the human body. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 607-612.
10. Axtamjon o'g'li, A. N., & Kamolovna, M. M. (2021). CALENDULA AND ITS HEALING PROPERTIES. *Eurasian Journal of Academic Research*, 1(2), 1048-1050.

11. Sharofovna, K. I. Akbarov Nurislom Akhtamjon ugli. (2021). HOMOCYSTEINE: EFFECT ON BIOCHEMICAL PROCESSES IN THE HUMAN BODY. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH (ISSN 2181-2020), 1 (1), 992-996.
12. Ilhomovna, P. M. Akbarov Nurislom Akhtamjon ugli. (2021). ROSEHIP AND ITS HEALING PROPERTIES. JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 7 (04), 65-67.
13. Urmonovich, M. Z. (2021). CAPPARIS SPINOSA AND ITS HEALING PROPERTIES. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 240-242.
14. Akbarov, N. A. O. (2021). RED GINSENG AND ITS PHARMACOLOGICAL PROPERTIES. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 776-781.
15. Ilhomovna, P. M. ROSEHIP AND ITS HEALING PROPERTIES.